

MANAS TİPİ VE GÜNÜMÜZE UZANAN MESAJLAR

DR. ERTUĞRUL YAMAN

Manas destanı, Kırgız Türklerinin belirli bir döneme kadarki hayat tarzını, başından geçen olayları ve bütün olarak kültürlerini yansıtan muhteşem bir destandır. Kendi halkını bu derece güzel ve gerçekçi yansıtabilen eser sayısı pek azdır. Dünyanın en hacimli destanlarından birisi olan Manas destanı, hâlen “Manasçılar” aracılığıyla yaşatılmaktadır.

Biz, bu yazımızda destanın baş kahramanı olan “Manas” tipi üzerinde duracak, daha sonra da “Manas” tipinden günümüze ulaşan veya ulaşması gereken mesajlara dikkat çekmeye çalışacağız. Bu konuyu ele alırken temel başvuru kaynağımız Prof.Dr. Emine Gürsoy-Naskali tarafından hazırlanıp Türksoy yayınları arasında çıkmış olan *Manas Destanı*’nın Wilhelm Radloff varyantı olmuştur. Ancak, zaman zaman başka kaynaklardaki bilgilerden de yararlandık.

“Manas” nasıl bir tiptir? sorusu konumuzun özünü oluşturmaktadır. Bir tip üzerinde durulurken iki temel yönünün açıklığa kavuşturulması gerekir. Bunlardan birincisi kahramanın yaratılışıyla ilgili iç özelliklerinin tahlil edilmesidir. İkincisi ise, dış görünüşüyle ilgili şekli unsurların ortaya konulmasıdır. Tip tahlillerinde her ne kadar dış görünüş dikkate alınmıyorsa da kahramanı iyi tanıyabilmek için, bu gereklidir. Çünkü, “Manas” tipi belli ölçüde dış görünüşüyle gerçek ifadesini bulabilir. Kolaylık olması bakımından söz konusu tipin tahlilinde, doğumdan başlayıp ölümüne kadar devam eden bir sıralanışa uyacağız.

“Manas” tipini tam anlamıyla tanıyabilmek için, onun doğumuna kadar inmemiz gerekir. Manas, daha doğmadan önce *Çin Hanı Esenkan*’ın kehanetle ilgili kitaplarında, Kırgızlar arasında “Manas” adlı bir çocuğun doğacağı, *Çet Bececin*’i fethedeceği ve Çinlilerden bütün o acılı yılların intikamını alacağı kehanet edilmiştir. Uzun süredir oğul hasreti çeken *Cakıp Han*’ın nihayet bir oğlu dünyaya gelir. *Çin Hanı Alöoke*’nin Kırgızları Altayla sürdürdüğü sırada doğan bu çocuk avucunda kan tutmaktadır. Bu, kahramanlığa işarettir.

Manas’ın adının konulması destanda şu şekilde verilmiştir:

*“Oğlunun yüzüne baktı,
beyaz eti pamuk gibi,
kemikleri bakır gibi,
Bir ak kısrak kestirdi,
Cakıp Han doğan oğlunun adını
dört ulu peygambere
“Manas” koydurdu.
Dört peygamber onu kucakladı,
peygamberler çocuğu sınıadı...”* (Naskali, 18)

Geleceği daha doğuşundan belli olan Manas’ı çeşitli tehlikelerden korumak üzere ona “Devcinli” takma adı verilmiştir. Daha beşikteyken konuşmaya başlayan Manas’ın gelecekteki büyük ülküsü şöyle dile getirilir:

*“Manas gülmeye başladı,
Manas beşikte yatarken konuştu:
“Ak sakal babam Cakıp Han,
müslüman yolunu açacağım,
kafirin malını saçacağım,
kafiri sürerek çıkarıp,
müslümana necat salacağım!”* (Naskali, 18)

Daha beşikteyken Manas’ın ağzından dökülen bu sözler, onun gelecekte vatanı, milleti ve dini için mücadele edeceğini göstermektedir. Günümüz tabiriyle söyleyecek olursak o, bir misyon olarak dünyaya gelmiştir.

Ele avuca sığmayan Manas, babası Cakıp Han tarafından Bakay adındaki hocasına teslim edilir. Beş yaşında ata binen, on yaşında ok atan, on beş yaşında şehirlerin altını üstüne getiren Manas. çocukluğunda pek çok yaramazlık yapar. Ata binmesini ve ok atmasını iyice öğrenir. O, aynı zamanda çobanlık da yapmaktadır.

Manas çok genç yaşında kabına sığmayan bir yiğit olur. Kırgızların başına geçer ve mücadeleli hayatı başlar. Destanın değişik varyantlarında onun dış gö-

rüntüşü şöyle tasvir edilir:

*“Ay ile güneşin
Kaynağından yaratılmış gibi,
Gök ile toprağın
Direğinden yaratılmış gibi,
Ay ile güneşin ortasından yaratılmış gibi,
Ay altındaki derenin
Dalgasından yaratılmış gibi,
Havadaki bulutların
Serinliğinden yaratılmış gibi,
Gökteki ayla güneşin
Parlaklığından yaratılmış gibi...”*

Destanın bir başka yerinde ise Manas’la ilgili olarak şu sözler yer almaktadır:

*“yüzü ormandaki ayıyı andıran,
başı dağdaki kaplana benzeyen,
çıyan gözlü, basık yanaklı,
gölgeli yamaçta kışlayan,
anadan doğduğunda,
koyun ciğeri büyüklüğünde
bir kan pıhtısını
sağ avucunda tutan,
alınını çatmış, kaşları çatık,
gözü kızıl, yüzü saz sarısı
kanlı doğan er Manas,
gölgede mağrur büyüyen,
mağrur büyüyip er olan,
bacak kemikleri iri
Cakıp-bay’ın er oğlu
asil doğan er Manas’a*

kadar gidip haber verin” (Naskali, 112)

Manas’ın dış görünüşüyle ilgili olarak

“Kurt gözlü, kırca bıyıklı

kaplan doğan er Manas” (Naskali, 135) gibi ifadelere de rastlıyoruz.

Manas’ın dış görünüşü destanın değişik varyantlarında farklı farklı ifade edilmiştir. *“Gözleri gölün kıvrımları gibi”, “burnu dağın zirvesi gibi”, “Görünü­nü­şü atulgan bir yiğit gibi”, “Adaleleri bir devenin adaleleri gibi”* daha çok tabiata dayalı benzetmelerle tasvir edilir. Öyle anlaşılıyor ki Manas, uzun boylu, iri yarı, başına yedi tekenin derisinden şapka yapıldığında başı yine de açıkta kalan bir yiğittir.

Manas tipini iyi anlayabilmemiz için yanındakilere de göz atmamız gerekir. Manas’a kendi gücü yanında güç katan diğer unsurlar şunlardır: Hiçbir atın yetişemediği ak-kula atı; akşunkar kuşu ve köpeği. Bunların yanında can dostu Al-mambet ve kırk yiğitlerini de Manas tipiyle birlikte değerlendirmemiz gerekir. Yine ok işlemeyen zırhını, kırıbacını, ok ve yayını zikretmemiz gerekir.

Manas adı destanda hemen hemen tek başına hiç geçmez. Yani Manas’tan söz edilecekse mutlaka onun başına birtakım sıfatlar, övücü sözler eklenir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Naskali yayınında Manas için şu sıfatlar kullanılmıştır: *“Er Manas, Ala-dağ gibi Manas, Asil doğan Manas, Bahadır Manas, Arslan Manas, Karagözlü Manas, Herkesten üstün doğan Manas, Kaplan doğan Manas, seller gibi akan Manas, Kavak gibi yüksek Manas, Ummanlar gibi Er Manas, Adı güzel, gün ışığı, efendim, asil Manas, Arşın boylu Er Manas, Azametli doğan Er Manas, Bahadır doğan Er Manas, dağ gibi yüce Manas...”*

Manas’ın ölümü üzerine Kankey’in ağlayarak söylediği şu sözler bu bakımdan ilgi çekicidir:

“Dağ koçunun yürümediği kayadan efendim,

baba yuvasının biriciği, efendim

keçiler yürümez kayadan, efendim,

ana yuvasının biriciği efendim!

Etrafımda uçan kaz idin, efendim,

babanın biriciği idin, efendim!

Yumurtadan ak idin, efendim

*ana karnında tek idin, efendim,
Adı güzel, ay ışığı, efendim,
Altından yapma filizim, efendim,
bir ağabeyin olsaydı, efendim,
gümüştin yapma filizim, efendim”* (Naskali, 204)

Manas’ın iç yapısıyla ilgili özelliklerini incelediğimizde ise, karşımıza şunlar çıkmaktadır: Manas daha doğuşundan itibaren ele avuca sığmaz, yiğitliği mertliği yanında, aynı zamanda birtakım idealleri olan bir insandır. Onun asıl ideali, dağınık hâldeki boy ve oymakları birleştirmek, dirlik ve düzenliği sağlamak, milletini düşmanların zulmünden kurtarmaktır. Oğuz Kağan’daki ruh ve cesaret, Bilge Kağan’daki “aç milleti doyurmak, çıplak milleti giydirmek, fakir milleti zengin kılmak ve dağılmış olan boyları birleştirmek” ülküsü Manas tipinde kendini bulmuştur. O, vatani, milleti, dini ve namusu uğruna her şeyi göze alabilen bir büyük kahraman ve bir ulu dava adamıdır.

Manas, mitolojik bir kahraman olarak birtakım tabiat güçlerini de kullanır. Kendisini toprakla, dağla, gökle denk tutar. Onda sonsuz bir kudret ihtirası ve hâkimiyet idaresi vardır. (Kaplan, 70)

Aslında, Manas tipinde bütün Kırgız halkının ideallerini görmek mümkündür. O, her türlü zorluğu yenen, güçlü ve çevik bir insan olmak yanında Kırgız halkının kurtarıcısı bir liderdir. Destanda onun liderlik özellikleri şöyle dile getirilir:

*“İki arkadaş tay gibi idiniz,
iki yaşlı kuzu gibi idiniz,
denizleri beraber aşıp
dağlardan beraber geçtiniz.
Manas’ın dediği olurdu
Beraber at sürerdiniz,
yağma Manas’ta kalırdı
Yabancı kavimler yıktınız,
şöhret Manas’ta kalırdı,
Manas’ın kırk yiğidi,
Kırkınız da birer efendi,
kırkı da aynı su başında yaşardı...”* (Naskali, 95)

Destanda Manas'a atfedilen birtakım özellikler ilk bakışta abartılı gibi görünse de insanüstü olmakla birlikte bir kahraman için normal özellikler sayılmalıdır, diye düşünüyoruz. Verilen özelliklerin ideal bir kahramanın şahsına ait olması ve biraz da "Manasçı"ların anlatımlarındaki katkı paylarını hesaba katarsak, Manas'ın gerçek bir kahraman olduğunu daha iyi anlarız. Yani, o bir masal kahramanı değil, birtakım üstün özellikleri bulunan, yaşamış bir kahramandır. Ondaki olağanüstülükler insanı o derece hayrete düşürmez. O da diğer insanlar gibi, doğmuş, yemiş, içmiş, ata binmiş, savaşmış, çocuk ve torun sahibi olmuş ve sonunda ölmüş bir insandır. Destanda onun birkaç kez ölmesi ve tekrar dirilmesi ya farklı varyantların iç içe girmesine veya anlatıcıların insiyatifine bağlanabilir. Kaldı ki böyle bir kahramanın destanın gelişimine göre ölüp dirilmesi normal karşılanabilir. Kısacası Manas, tarihimizde pek çok örneğine rastladığımız tabî ve canlı tiplerden birisidir. Çanakkale'de 250 kiloluk top mermisini tek başına kaldırabilen bir neslin ataları, gayet tabî Manas gibi bir ulu kahraman olacaktır.

Şimdi artık Manas'tan günümüze uzanan veya uzanması gereken mesajlara gelelim: Bizim tarihimiz kahramanlık destanlarıyla doludur. Ancak, geçmişteki değerlerimizi günümüze taşımada o derece başarılı sayılmayız. Bugün Türk toplumunun, özellikle de Türk çocukları ve gençlerinin en önemli eksikliği önlerine idealize edilmiş tiplerin konulamayıdır. Bu ideal tiplerden birisi de pekâlâ Manas tipi olabilir. Bu konudaki tekliflerimizi maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Daha önce Kültür Bakanlığı'nın yaptığı gibi, Manas destanı çizgi film hâline getirilerek çocuklarımıza sunulmalıdır. Ancak, burada Manas'ın kahramanlığı yanında sevimliliği de göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Manas'ın daha çocuk denilecek yaşta, nasıl büyük davalara yöneldiği yine sanat yoluyla (tiyatro, şiir, sinema) gençlerimize mutlaka aşılmalıdır. Mehmet Kaplan "*Dil ve Kültür*" adlı eserinde Almanların büyük yazarı Goethe'nin "*Faust*" adlı eserini bir Orta Çağ Alman efsanesine dayandırdığını belirtir. Bizde "*Faust*" gibi şaheserlere kaynaklık edecek binlerce eserimiz var, ama galiba Goethe gibi dehalarımız yok.

3. Manas'ın yalnızca bir mücadele insanı olmadığı, onun aynı zamanda

barış ve dostluktan yana bir insan olduğu düşüncesi; yalnızca milletin dirlik ve düzenlik içinde yaşaması için savaştığı da günümüz insanına çok önemli mesajlar vermektedir.

4. Manas tipinden yola çıkılarak gençlerimize, kendine güven, geleceğine inanma duyguları aşılanabilir. Bir zamanlar hükmeden bir milletin çocukları olduğumuz, tarihî tecrübelerimiz ve taşıdığımız değerlerle bunun yine mümkün olabileceği mutlaka herkese anlatılmalıdır.

5. Bugün son derece ihtiyacımız olan, birlik beraberlik, karşılıklı sevgi, saygı, hoşgörü; vatan ve millet sevgisi, din ve devlet için gerektiğinde canını verme; yiğitlik, kahramanlık, cesaret, gözü peklik, irade gücü gibi pek çok üstün özellik Manas'ın şahsında zirveye ulaşmıştır.

6. Son olarak Manas gibi, Türk dünyasının ortak tiplerinin günümüze taşınması, Türk dünyasının bir an önce kaynaşmasına oldukça önemli roller üstlenecektir.

Bunların hemen hepsinin günümüz şartlarına uydurularak yeni bir tipleme ve görünüşle bugüne ve hatta yarına taşınması gerekir. Bunun en kestirme yolu ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi sanattır.

KAYNAKLAR

- Radloff, Wilhem, *Manas Destanı*, (Haz. Prof.Dr.Emine Gürsoy-Naskali), Türksöy Yay. No:1, Ankara 1995.
- İnan, Abdülkadir, *Manas Destanı*, Kültür ve Turizm Bak.Yay. Ankara 1985.
- İnan, Abdülkadir, *Manas Destanı*, MEB Yay., İstanbul 1992.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, Dergâh Yay., İstanbul 1985.